

N. Horváth Béla: Nép és nemzet. Illyés Gyula I. 1902–1944

Budapest: Nap Kiadó, 2021, 473 l.

VERES András

HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, nyugalmazott tudományos tanácsadó, professor emeritus
ORCID: 0000-0003-0892-3662

Nagy munkát vállal magára, aki Illyés Gyula hosszú és változatos életútjának és pályájának monografikus bemutatására vállalkozik. Mert egyszemélyes nemzeti intézmény volt. Kedvét lelte az ellenzéki szerepben, egyaránt bírálta és elutasította a feudális, kapitalista és kommunista rendszereket. Mégis párbeszédképes volt és maradt a mindenkori hatalom vezetői számára, akik számoltak vele, figyeltek rá. Kritikusai sokféle kettősséget mutattak ki nála. Én azt tartom személyisége leginkább figyelemre méltó ellentmondásának, hogy miközben sokszor állt ki ügyekért és kockázatot is vállalt értük, tehetsége volt a kompromisszumokhoz is, eredményesen tudott közbenjárni másokért és önmagáért.

N. Horváth Béla megjelent kötete, monográfiájának első része 1944-ig tekinti át hőse pályáját. Kitér minden fontosabb eseményre Illyés életében, és messzemenően figyel sokirányú tájékozódására, irodalmi és politikai küzdelmeire, művészi és mozgalmi teljesítményére. A könyv az életmű egészéhez viszonyítva arányosan szól a részletekről. Bár többet olvashatunk irodalmi vitákról és állásfoglalásokról, mint verseskötetokről és prózai művekről, erről legalább annyira tehet könyvének hőse, mint szerzője. De N. Horváth túl takarékosan bánik a terjedelemmel, aminek elsősorban az életrajzi ismertetések és a verselemzések látják kárát. Viszonylag ritkán fordul elő, hogy egy-egy vers tüzetesebb értelmezést kap.

A monográfiának már az előttünk álló első része is ellenszélben készült, nemcsak az Illyésről szóló szélsőséges vélekedések miatt, hanem azért is, mert az 1945 előtti időszak – ha nem is a hamis jelszavak és a diktatórikus politikai berendezés tekintetében, de – visszavonhatatlanul távolinak tűnik, s a népi írók hajdani elképzelései és javaslatai napjainkra elveszítették aktualitásukat. N. Horváth könyve nem próbálja cáfolni az akkori problémák jelentőségvesztését, mégis azt sugallja, hogy a társadalmi ellentétek iránti érzékenység és Illyés küzdelmeinek történelmi tanulsága ma is figyelmünkre érdemesíti őt.

Indulása különös és érdekes. Fiatalemberként baloldali érzelmű és gondolkodású, aki üdvözli a kommünt, annak bukása után menekülni kényszerül. Párizsba emigrál, ahol személyes ismeretségbe kerül az avantgárd számos kiválóságával, és őket fordítva jelentkezik először Kassák bécsi folyóiratában és a hazai avantgárd lapokban. Az erről szóló fejezetben talán az tűnhet fel leginkább, hogy Illyés csaknem minden jelentős személyiséggel igyekezett találkozni, és nem-

csak a dadaista Tzarával vagy a szürrealista Bretonnal, Aragonnal és Éluard-ral, hanem – Párizsba menet – Jászi Oszkárral, Párizsból jövet pedig Lukács Györggyel. Mindenkitől tanácsokat kért és kapott. Csírájában megjelent az, ami annyira jellemzi őt mindvégig: előszeretettel keresi fel a mérvadóknak tekintett nagyságokat. Amikor hazatért, hamarosan a *Nyugatot* szerkesztő Osvát, majd Babits mellé szegődött, ami nagymértékben segítette irodalmi érvényesülését. Az sem nevezhető esetleges, futó epizódnak, hogy 1938-ban Imrédy Béla miniszterelnökhöz fordult tanácsért: elfogadhatja-e a zsidó tulajdonban levő lap szerkesztői állását. (Ismeretes, hogy Illyés az 1950-es és 1970-es években is megőrizte ebbéli szokását.)

Költői pályája látszólag rendhagyóan alakult: az avantgárdtól fordult a realista-tárgyias líra irányába. Valójában jó érzékkel ismerte fel, hogy a húszas évek derekára lezárult a századelő magyar irodalmi forradalma, amit két nemzedék vitt végbe, a *Nyugat* és az avantgárd. Nemcsak az ő költészetében, hanem másokéban is az átmenet, a bizonytalanság időszaka volt ez. A kiinduló- és a végpont egyértelmű: Kassák *Dokumentumjától* jutott el az Erdélyi József-féle újnépies irányzathoz.

Fordulatának magyarázata sok fejtörést okozott az értelmezőknek. N. Horváth azokat követi, akik *folytonosságot* látnak a költő két korszaka között, s arra hivatkoznak, hogy a francia avantgárd is a kollektív tudattalant felszabadító költészettől talált el a konkrét kollektívum, a kommunizmus vagy a nemzeti összefogás eszményéhez. Tehát nem meglepő, hogy Illyés is ráébredt szociális gyökereire, és azonosult szülőföldje szegényeinek, majd a „nép”-ként felfogott parasztság képviselőivel.

Adyt és a *Nyugatot* megkerülte, az avantgárd meghaladásában viszont Füst Milán volt a segítségére. Németh László, aki nagy revelációval üdvözölte Illyés első kötetének, a *Nehéz földnek* megjelenését (1928), az új nemzedékről 1931-ben adott jellemzésében éles szemmel vette észre Illyés mögött Füst Milán árnyékát.¹ N. Horváth is megemlíti könyvében, de nem vizsgálja, hogy milyen következményekkel járt ez. Holott Németh László véleménye is kritikára szorulna, ő ugyanis kedvezően ítélte meg Illyés mintakövetését.

De ez korántsem egyértelmű. A Füst Milán által feltalált-felújított drámai monológ kirakatba tett szerepjátéka és archaizáló retorikája szándékoltan *kívül helyezi magát* a jelen (a „modern kor”) világának és költészetének tér- és időbeli koordinátáin. Keresetten ódivatú gesztusaival különálló univerzumot teremt, amelyhez következetesen ragaszkodik. Lehetséges, hogy amikor Illyés hasonlóképp archaikus retorikával próbálkozott a zsellérség létmódjának kifejezésére, valamifajta *megfeleltetést* kívánt létesíteni egy tradicionális társadalmi sors és egy tradicionális nyelvi stílus között. De mivel a zsellérsors nyomorúságát, elesettségét (mégiscsak) modern életproblémaként mutatta fel, a Füst Milán-féle líra *időtlenítő* gesztusa funkcióját veszítette, és kikezdte nem egy versének esztétikai hitelét. (Utóbb aztán Illyés gondosan kigyomlálta költészetéből a füstmilánizmusokat.)

N. Horváth Béla is a *Nyugat* első nemzedéke ellen lázadó *második nemzedék önállósulásaként* írja le a formakultuszra következő prózaiságot, a versritmus szándékolt döccenéseit. Érdekes megfigyelni, hogy a korabeli kritika a valóban újdonságnak számító témaválasztással szemben a formai különbözőséget emelte ki Petőfihez és a 19. századi népies költészethez képest. Talán azért, mert a tematikus rokonságuk túlságosan kézenfekvő volt. Bár irodalmi álcában történt, valójában *irodalmon túli* indítékok idézték elő Illyés költészetének meglepően gyors sikerét, ahogy később is irodalmon túli célok vezettek a népi írók mozgalmának fellépéséhez.

1 NÉMETH László, „Új nemzedék 1931”, in NÉMETH László, *Két nemzedék: Tanulmányok*, Németh László munkái, 307–355 (Budapest: Magvető Kiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975), 322–323.

N. Horváth érdemének tudom, hogy hangsúlyozza és dokumentálja Illyés Gyula *elkötelezett baloldaliságát* (manapság ennek elismerése is kockázattal jár). Az ifjúkorára visszavezethető beállítottság azonban jelentősen módosult az idők folyamán, hiszen már nem a proletariátus, hanem a falusi parasztság ügye foglalkoztatta. Nem utólagos visszavetítés, amit társadalmi krédójaként fogalmazott meg egyik 1935-ös naplójegyzetében: „Egy célom volt mindig. A zsellérség és a cselédség sorsának javítani. E célból mindenkivel társulok.”²

Ugyanakkor ismételten fölmerült a költői szerepének bizonytalansága. Feleségéhez írt egyik levelében megvallja, hogy mesterségében nem érzi magát elég erősnek. Találónak vélem Németh Lászlónak azt a megállapítását is, miszerint Illyés „[v]erseiből nem annyira a közlenivalót, mint inkább a közlés kényszerét érezzük”.³

Érthető, hogy korai kötetei, a *Nehéz föld* és a *Sarjúrendek* (1930) miért váltottak ki frissességük, szokatlanságuk révén olyan kedvező visszhangot. Annyira, hogy a harmincas évek elején Illyést tekintették nemzedéke legjelentősebb költőjének. Elbeszélő költeményei (*Három öreg*, 1931; *Ifjúság*, 1932; *Hősökről beszéltek*, 1933) viszont jóval kevésbé sikerültek, dacára annak, hogy Babits tőle szokatlan lelkesedéssel üdvözölte a *Három öreget*. A pusztai népének kemény életét és a nélkülözők apró lázadását szándékoltan henye poétikai eszközökkel jelenítik meg. Bár utal a velük szemben felhozott esztétikai fenntartásokra, N. Horváth nem lát művészi visszaesést.

A költő irodalomszemléletét, valamint a *Pusztulás* (1933) és *Oroszország* (1934) című útirajzait bemutató fejezetek a kötet legjobban megoldott részei közé tartoznak. N. Horváth éles szemmel fejt fel, hogy Illyés miképp fordult szembe korábbi felfogásával, s támogatta recenzióival és kritikáival a maga új ars poeticáját és *nemzedéképítő* szándékát, melynek során még Móriczot is kiájtotta Ady ellenében. Radikalizmusa ekkor érvényesült leginkább, a „polgári” lapok kritikájával szemben még a szovjet valóságot dicsőítő Gorkijt is védelmébe vette.

A könyv kitér a Babitscsal való szoros együttműködésére, de csaknem kizárólag Illyés felől értékelti, holott magyarázatra szorulna a velejéig urbánus Babits rokonszenve és megértése ifjabb költőtársa eltérő beállítottsága iránt. (Az persze nyilvánvaló, ebben nagy szerepe volt annak, hogy a népi irányzat költői közül *egyedül Illyés tudott felmutatni nyugatias tájékozottságot*.) Már csak ezért is megkülönböztetett hely illeti meg Illyés vitáját Kosztolányival, aki 1934-ben az ifjú költőnemzedék népi szárnyát nyelvi pongyolással és provincializmussal vádolta. Illyés akként utasítja vissza a vádakot – a többiek nevében is –, hogy a maga sajátos avantgárd múltjára, franciás műveltségére hivatkozik (mintha nemzedéktársai is osztoznának benne), és nem kis iróniával céloz rá, hogy Kosztolányi generációja kevésbé korszerű nyugati mintákat követett, mint ő. N. Horváth joggal emeli ki, hogy Illyés nem akárhogy csúsztat, amikor *a népies szellemet a magyar szellemmel azonosítja*.

A két költő kapcsolata utóbb barátián rendeződött, s Illyés – miközben Kosztolányi halála után sajtó alá rendezte publicisztikai hagyatékát – költőtársa hatása alá került, főleg a magyar nyelv elhivatott művelése miatt nézett fel rá. Hiányolom N. Horváth beszámolójából, hogy nem említi a vita háttérében a Babits–Kosztolányi ellentétet, amely részben magyarázza, hogy miért favorizálták – egymással szemben – Illyés Gyulát, illetve József Attilát.

A könyv messzemenően számba veszi a két útirajz megszületésének előzményeit és fogadtatásukat. Nem hallgat arról sem, hogy Illyés némelykor igaztalan egyoldalúsággal jár el (a vidék-

2 ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek 1929–1945*, szerk. ILLYÉS Gyuláné (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986), 70.

3 NÉMETH László, „Új nemzedék 1931...”, 321.

kel szemben teljességgel ignorálja Budapestet), máskor viszont – amikor az oroszországi viszonyokról számol be – többnyire tartózkodik a közvetlen véleményformálástól.

Kevésbé tartom jónak a kötet egyik centrálisnak mondható fejezetét, amely Illyés Gyula helyét és szerepét tárgyalja a népi-urbánus vitában. N. Horváth rendkívül vitatható módon eltérő stratégiát valló, de egyaránt *modernizációs* törekvést tulajdonít a két tábornak. „[S]emmiképp se vitatható – írja –, hogy a 20–30-as években éles vitákban szembenálló értelmiségi rétegek diskurzusa a megkésett és történetileg elengedhetetlen társadalmi modernizációról szolt.” (204.)

Már az általánosítás is kétségeket ébreszt, hiszen a *Szép Szó* baloldali köre is laza, heterogén közösség volt, sokféle nézőponttal és elképzeléssel, nem is beszélve a *Válasz* és a népi mozgalom íróiról, akik között akadt demokrata is, fasiszta is, a harmadik utasság pedig mindenekelőtt Németh László szabadalma volt. (Persze a könyv is tisztában van azzal, hogy „rendkívül heterogén népi írói csoportosulás”-ról volt szó [356], mégis gyakran általánosít.) N. Horváth nem tisztázza kielégítően, hogy mit ért modernizáción, a *változtatás szándékát* magától értetődően *azonosítja vele*. (Ez így, kimondva is olvasható – vö. 276.)

A népiek reformjavaslataként a radikális földosztást és a vele járó társadalmi átrendeződést nevezi meg, valamint a nemzeti (faji) sajátosságok figyelembevételét. Nem kétséges, hogy a félféudális állapotok bírálata jelentős teljesítményük volt. De a parasztság felemelésére fókuszáló, a föld felaprózásával járó javaslatuk gyakorlatilag *nem lépett túl a feudális gazdálkodás szerkezeti keretein*. A nemzeti sajátosságra való hivatkozást pedig részben a nyitott gazdasággal szembeni félelmük motiválta, részben a zsidósághoz kötött tőke (erőszakos) kisajátításának tervezése. Németh László „minőségszocialista” koncepciójára döntő hatással volt a német Tat-kör, amely saját megfogalmazása szerint is „konzervatív forradalmat” akart megvalósítani.

N. Horváth Béla – mint azt könyve bevezetőjében bejelenti – mai szemmel kívánja értelmezni és értékelni tárgyát, márpedig napjainkban nemcsak a marxista, hanem *valamennyi radikális antikapitalista elképzelés* zsákutcának minősül. Tehát megalapozatlan a népiek (vagy akár az urbánusok) jövőképéről azt állítani, hogy a modernizációt szolgálta volna.

Illyés Gyula részvételét a népi-urbánus vitában a könyv igen alaposan tárgyalja. Nem fukarkodik a kritikával sem. A „nemzeti irodalomról szóló [...] kijelentései – írja róla – axiómaként jelennek meg, nincs mögöttük történeti vagy irodalomtörténeti kifejtés, nincs indoklás”. (186.) Ami viszont Illyésnek a „zsidókérdésben” elfoglalt álláspontját illeti, N. Horváth pont úgy jár el, ahogy ő jellemzi (igen találóan) Illyés oroszországi útirajzát: „A fogalmazás legtöbbször határozott és egyértelmű, de nemegyszer az olvasó feladata az elmondottak összerakása vagy az abból leszűrhető jelentés megképezése.” (156.) Például idézi Illyéstől, hogy

Nem hiszem, hogy a zsidóság vezető szerepe a magyar gazdasági életben vagy az újabb kori magyar kultúra szervezésében a magyarság tehetetlenségének tükré. Nem hiszem, hogy ha nincs zsidóság, nincs magyar ipar, újságírás vagy forradalom. Könnyen meglehet, hogy sokkal különb van, ha tán valamivel később is. (196.)

Súlyos mondatok ezek (súlyosan történetietlenek és ideologikusak), amelyek értelmezésért kiáltanak. Ez azonban elmarad. Vagy idézi Fejtő Ferencet, aki szerint Illyés „felemás antiszemita”, mert viaskodik benne az európeér lélek az antiszemitéval. A könyv ezt sem kommentálja. (Majd az olvasó eldöntheti.) A *Magyarok* című Illyés-kötet (1938) egyik félreérthetetlen zsidóel-

lenes passzusához pedig a következőt fűzi: „Akik Illyés antiszemitizmusát emlegetik, erős érvet kapnak”. (354.) Az író jogos elmarasztalását – közvetett módon – *másokra hárító* megfogalmazások a könyv más helyein is felbukkannak.

Illyés antiszemitizmusa persze nem egyszerű kérdés. Méltán szokás arra hivatkozni, hogy a zsidótörvények éveiben Illyés az általa szerkesztett *Magyar Csillagban* számos zsidó származású szerzőnek (aki máshol nem jelenhetett meg) publicitást biztosított, amiért a szélsőjobb zsidóbérencnek bélyegezte őt. N. Horváth is felemlíti ezt, de nem kísérli meg az így előállt ellentmondást értelmezni, holott egy monográfustól elvárható lenne. Az én feltételezésem szerint Illyés változó pozícióját az teszi érthetővé, hogy amíg a zsidóságot a magyarság vetélytársának tudta, ellene ágált, de amikor megszűnt a „versenyhelyzet”, hiszen a zsidóságnak még az élete is veszályban forgott, Illyés természetesnek vette, hogy most már pártfogolnia kell. (De nem könnyen lépett erre az útra, az első zsidótörvény elleni tiltakozást nem írta alá.)

N. Horváth könyve egyaránt korrekten ismerteti ad az Imrédyhez és József Attilához fűződő viszonyról, de mindkettő esetében kellő forráskritika nélkül támaszkodik Illyés feljegyzéseire (és magyarázkodásaira). Külön fejezetben foglalja össze a két költő személyes kapcsolatáról való ismereteinket. Megközelítése *életrajzi* jellegű, helyel-közzel utalásokkal pályájuk részben párhuzamos, részben eltérő alakulására. Barátságuk megszakadását Illyésnek ahhoz a fanyalgó kritikájához köti, melyet a *Nyugatban* publikált a *Külvárosi éj* című verseskötetről (1932). Ennek okát részben József Attila „balra térésé”-nek tulajdonítja (ami nem állja meg a helyét, hiszen a *Halálbüntetés elleni röpiratot* még együtt készítik el 1932 júliusában), részben Illyésnek a *Nyugat* társszerkesztőjéhez, Babitshoz törleszkedésének. A személyes kapcsolat megbomlásában méltán tartja lényegesnek a két költő ellentétes életvezetési stratégiáját is. S persze azt is figyelembe kell venni, hogy Illyés a sors kegyeltje volt, az irodalmi és szellemi életben elért sikerei pedig érthető módon váltották ki kudarccokat elszenvedő költőtársa ellenszenvét. Szembenállásukat mintegy megkoronázta a könyv megfogalmazása szerint (is) „igazi görög sorstragédiának” (226) nevezhető szerelmi vetélkedésük Flóraért. N. Horváth e háromszög-történetben (is) hőse felől láttatja az eseményeket, holott Illyés ekkor sem tudott vagy akart őszinte lenni magához (és elképzelt utókorához). Önnön felmentését pedig nem ott kereste, ahol joggal megtalálhatta volna.⁴

Az 1936-ban írt, Illyés két legismertebb prózai művéről, a *Puszták népéről* és a *Petőfiről* szóló fejezetek is a kötet legjavához tartoznak. Értelmezésük során különösen nehéz feladat lehetett a bőséges irodalomból válogatni. (Az egyik fejezetnek már a címe is ez: *A Puszták népe – és olvasatai*.) Mindkét mű megírására részben vagy egészben szűkebb pátiriája ihlette Illyést. Mindkettő *valóság és fikció kettősségére* épül, de míg a korábbi a mélyszegénység létező, de nem eléggé ismert, sokkoló és lázító világával szembesíti az olvasót, addig a másik a népköltő küldetésének és megdicsőülésének múltba vetített eszményét kínálja. Az első félig-meddig rejtett önéletrajz is, a második alig leplezett tanúságtétel az elmaradott magyar állapotok változatlanságáról.

N. Horváth két kérdéscsoport köré építi a *Puszták népe* bemutatását. Előbb a mű szociográfiai és szépírói rétegének viszonyát vizsgálja, s úgy találja, hogy először a társadalomról való – visszafogottságában is megrendítő – híradásával hatott, később viszont az érdeklődés eltolódott

4 „Abban például – írja Murányi Gábor –, hogy egy József Attilától eltérő költői, politikai út nem feltétlenül téves, legfeljebb más; hogy ugyanazt a nőt szeretni, meg- vagy visszaszerezni, és ezt kegyes hazugságként egy pszichésen súlyos állapotban szenvedőnek nem megmondani, emberi, még ha netán gyarlón emberi is...” MURÁNYI GÁBOR, *Szövedékek: 50 év, 50 írás József Attiláról* (Pécs: Kronosz Kiadó, 2022), 182.

a mű művészi megformáltsága felé. Igen alapos a szociográfiai előzmények feltérképezésében, s joggal hivatkozik arra, hogy a *Puszták népe* inkább kapcsolódik Márai Sándor személyes hangú művéhez, az *Egy polgár vallomásaihoz*, mint Nagy Lajos szenttelen, tárgyyszerű *Kiskunhalom*-jához. Következő lépésként úgy bontja alkotóelemeire Illyés szövegének összetettségét, hogy sorra veszi jelentősebb értelmezéseinek szempontjait, megfigyeléseit. Számomra nem mindegyik szerző érvelése meggyőző (például erőltetettnek gondolom a mű család- vagy fejlődésregényként való felvetését), de nemcsak érdekes, hanem tanulságos is számba venni, hogy milyen sokféle jelentés tulajdonítható a műnek. (Már csak ezért is érthetetlen, hogy a *Puszták népe* miért került ki a jelenlegi középiskolai tantervből.)

Illyés Petőfi-könyve elszakad az Ady és Babits közti vitától, N. Horváth helyesen állapítja meg: „Ez nem a *nyugatos* idea és értékeszmény koordinátái között alakult portré. Sokkal inkább a népi mozgalom társadalomképe, műveltségisménye, irodalomesztétikai képzei alakítja Petőfi képét és költészetének értelmezését.” (282.) Egyetért Margócsy István megállapításával a Petőfi-könyv *tisztázatlan* műfajáról, és azzal is, hogy bár Illyés irodalomtörténeti forrásokra is támaszkodott (mindenekelőtt Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajzára), de szabadon bánt velük, alárendelte képzeletének és kultuszteremtő szándékának. Ismeretes, hogy a regényes életrajz hatalmas közönségikert aratott, de célzatos, eszményítő beállítása és széles körben elterjedt tárgyi tévedései kevésbé vívták ki a szakirodalom elismerését.

További két fejezet szól Illyésnek a harmincas években írt naplójegyzeteiből és rövidebb eszéiből összeállított *Magyarok* című kötetéről (1938), valamint a Szekfű Gyula által kezdeményezett és szerkesztett, *Mi a magyar?* című kötetéről (1939), Illyés ott megjelent írásáról. Nem kétséges, hogy a nemzetet a néppel azonosító felfogása mintegy kijelölte számára a népképviselő szorgalmazásának és a magyarság megőrzésének gondjaival való ismételt számvetést. Elutasította ugyan a vérségi, faji kategorizálást, de Karácsony Sándor nyomán jellegzetes magyar *nép-
lélekben* gondolkodott, amelynek sajátos vonásait tükrözi szerinte a magyar nyelv is világosság-
ra törekvésével és a mellérendelt mondatfűzés kedvelésével.

N. Horváth részletesen ismerteti, és történeti kontextusba helyezi hőse változó hangsúlyú meditációit és belső kételyeit is – bár nem említi egyik rokonszenves figyelmeztetését: „A kortársak sose állapíthatják meg, hogy ki az igazi hazafi”.⁵ A német terjeszkedéssel járó veszély szükegképpen fölérősítette nemzetföltését, és nyitottá vált a nemzetkarakterológia iránt. A magyarság legfontosabb lelki tulajdonságaként nevezte meg a szabadságszeretetet, és ez olyan, képtelen állításokra is ragadtatta őt, mint az, hogy „Aki a szabadságot szereti, az becsüli és szereti más szabadságát is. A magyarság már a honfoglalás korában ilyen türelmesen és testvériesen volt szabadságszerető.” (Idézi N. Horváth: 373.)

A nemzetkarakterológia a 19. század elején, sőt még a derekán is tényleges heurisztikai értékkel bírt, ámbár a nemzetjellem állandóságát már Széchenyi cáfolta, Madách rosszkedvű aforizmája pedig („Mi a népjellem? – Rossz szokások.”) jelezte értelmző erejének megcsappanását. A „Mi a magyar?” kérdésre persze tudományosan megalapozott válasz is adható. Illyést (és másokat) politikai célok vezették, amikor a magyar etnikum egyediségére hivatkozva elutasították a fajelméletet. Csakhogy így nem tudtak szabadulni a *vérségi származás* meghatározó szerepének elismerésétől.

5 ILLYÉS Gyula, *Magyarok*, 2 köt. (Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., 1938), 1:42. A mondat eredetileg a *Pusztulás* című útirajzban található: ILLYÉS Gyula, „Pusztulás”, *Nyugat* 26, 17–18. sz. (1933): 190–205, 205. A *Magyarok* tartalmazza a *Pusztulás* című útirajzot is.

N. Horváth felhívja rá a figyelmet, hogy ifjúkori élményei és francia műveltsége, valamint németellenessége indította Illyést arra, hogy a francia nyelvhez és kultúrához forduljon analógiáért a magyarság jellemzésére. Frankomán orientációjában szerepe volt a *revolucionizmusnak* is, amely a modern kori francia történelmet és kultúrát oly mértékben átjárta.

Illyés újabb verseskötetei közül legrészletesebben a *Rend a romokban* cíművel (1937) foglalkozik. Talán azért is, mert megjelenésekor Halász Gábor úgy üdvözölte, mint Illyés költészetének megújulását, túllépését a modorossággal fenyegető versíró gyakorlatán. A fejezet címét (*A szintézis kötete*) szerencsétlennek tartom, hiszen az útkeresés óhatatlanul kísérletezéssel és bizonytalansággal járt együtt, a versek már csak ezért is sokfélék és széttartóak. Az *Avar* című ciklus darabjairól szólva N. Horváth is megállapítja különbözőségüket és egyenetlenségüket. A kötet egészéről elmondható ez. Találhatók benne kitűnő versek is; például nekem különösen tetszik a *Megjelenik* című „frivol biblikus parafrázis” (309), amely miatt elkobozták a kötetet, és Illyést istengyalázás címén perbe fogták.

Mégis a kötet kritikusaival tartok, akik nem érzékelnek számottevő fordulatot Illyés pályáján, mivel e kötetet is a képviselői líra uralja, jellemző beszédhelyzete az illúziótlan szembenézés válalt szerepével, s a meditáció és önelemzés hangsúlyossá válása sem jelent akkora nóvumot, mint amilyennek N. Horváth beállítja. S igencsak elveti a súlykot, amikor „a modernitás létélményét”, „az én identifikációs válságát”, „az elidegenedés lírai megjelenítését” látja bele Illyés kötetébe, és helyezi egy sorba József Attila *Eszmélet* ciklusával és Szabó Lőrinc *Te meg a világ* kötetével. (311.) Éppen az a probléma, hogy illetet volna figyelembe vennie: már a kortársak is az *utóbbiak ismeretében és hozzájuk mértén* olvashatták és ítélték meg Illyés teljesítményét. Rólunk nem is beszélve.

Kétségtelen, a kötetben találunk nagy visszhangot kiváltó, gyakran idézett verseket. A *Dózsa György beszéde a ceglédi piacon* és a *Nem menekülhetsz* esetében N. Horváth is elismeri, hogy agitatív célzatú szövegek, amelyeket politikai megfontolásból jócskán felülértékeltek. A *kacsalábonforgó vár* is híven tükrözi Illyés népi elköteleződését, tömény ironiával mutatja be és utasítja el a „fent”, a dőzsölés és hamisság világát, nem kímélve saját kétértelmű társadalmi helyzetét sem. Sajnos a könyv verselemzései nem lépnek túl az alaphelyzet és a kompozíció legjellemzőbb vonásainak számbavételén, s messzemenően építenek mások értelmezésére.

A további versciklusok (*Hűtlen jövő*, 1938; *Új versek*, 1940) és kötetek (*Külön világban*, 1939; *Egy év*, 1945; *Szembenézve*, 1947) tematikus újdonsága a szerelem felszabadító ereje, majd a háborús idők zaklatottsága és a pusztulás lehetőségével való szembenézés. A fokozódó fenyegetettség részben elbizonytalanodást hozott Illyés költészetében, részben pedig politikai fellépésre sarkallta őt és elvbarátait. Az utolsó éveiben nagybeteg Babits helyett már ő szerkesztette a *Nyugatot*, a folyóirat örököséként indul *Magyar Csillagnak* pedig alapító szerkesztője. Az utóbbi élen mutatott teljesítményéről rövid fejezet szól, szívesen olvastam volna részletesebb, alaposabb ismertetést.

Ez volna hát a monográfia első része. Kíváncsian várom a folytatást. Az 1945 utáni pályaszakasz még több „kényes” kérdést vet fel, még nagyobb feladatok elé fogja állítani a szerzőt.

Befejezőképpen személyes emlékemre hivatkozom. Élénken él bennem Illyés Gyula színpompás temetése. Az irodalmi élet hivatalos és nem hivatalos vezető szerepét egyaránt ellátó költőfejedelem búcsúztatására mindenki kivonult, a magas állami és párttiszségek betöltői mellett a formálódó demokratikus ellenzék emberei is, a magyar irodalom valamennyi posztnépi és poszturbánus frakciója. Mellettem állt Könczöl Csaba, és elmélázott azon, hogy ha terroristák támadnák meg a gyászoló gyülekezetet, és sikerrel járnának, a magyar irodalom teljesen új alapokon épülhetne újra.